

जैन इरिगेशन सिस्टीम्स लि.जळगाव हा उद्योग समूह कृषीपूरक उत्पादनात एक अग्रगण्य उद्योगसमूह म्हणून सर्वश्रुत आहे. जगभर विस्तारलेल्या या उद्योगसमूहाचे मुख्यालय म्हणून जैन हिल्स, जळगावने जरी नावलौकिक मिळविलेला असला, तरी याही पलीकडे येथील उच्च कृषी संशोधनाच्या प्रयोगामुळे सर्व शेतकरी बांधव 'कृषिपंडरी' म्हणूनच याकडे पाहतात. उपलब्ध असलेल्या पाण्याच्या काटेकोर वापरानून जलवचत साध्य करणाऱ्या टिबकपासून केळी, डाळिंब, स्ट्रॉबेरी व इतर टिशुकल्चर रोपांपर्यंत, फळ-भाजीपाला प्रक्रियेत जागतिक पातळीवर आघाडीवर असलेल्या प्रकल्पापासून ते १.५ मेगावॉट वायोगॅस वीजनिर्मिती, ८.५ मेगावॉट सौरऊर्जानिर्मिती प्रकल्प, टिशुकल्चर लॅबपासून गांधी क्षेत्रांचे जागतिक अधिष्ठान ठरलेल्या गांधी रिसर्च फाउंडेशनपर्यंत ते अनुभवाधारित शिक्षण क्षेत्रात अग्रेसर असलेल्या अनुभूती निवारारी स्कूलपर्यंत वैशिष्ट्यपूर्ण ठरलेले प्रकल्प सवचिच लक्ष वेधून घेतात. जैन उद्योग समूहाचा आवाका देशभर सिमीत न राहता सातारामुद्रापर पोहचला आहे. मातीशी नाळ अबाधित ठेवणाऱ्या जैन उद्योग समूहाने आपल्या उद्योग-व्यवसायासोबतच सामाजिक बांधिलकीलादेखील अग्रक्रम दिला आहे. जागतिक स्तरावर आपला कार्याचा अभिमत ठसा उमटविणाऱ्या या उद्योग समूहाच्या विविध प्रकल्पांवर टाकलेला हा एक प्रकाशझोत.

जैन प्लास्टिक पार्क (बांभोरी)

एक काळ होता, मोटेने जेवढे पाणी निघेल तेवढे दिवसभर ओढायचे अन् मोकाट पद्धतीने मातीच्याच आळयते ते शेतीत फिरवावे! मोकाट पद्धतीने पाणीवापरामुळे अपव्यय तो व्हायचा पाण्याचाच, शिवाय काही एकत्रपलीकडे शेतीही व्हायची नाही. कालांतराने सिमेंटच्या पाइपचा आविष्कार रूढ झाला. याचा खर्च आणि सातत्याने गळती व पाइपलाइन फुटण्याच्या प्रकारामुळे देना उदायची ती शेतकऱ्यांचीच! शेतकऱ्यांची ही दैना दूर व्हावी व होणारी पाण्याची नासाडी कमी व्हावी, या उद्देशाने १९८० च्या दशकात भवरलालजी जैन यांनी पीव्हीसी पाईपनिर्मितीचे धाडस केले. पीव्हीसी पाइपची उपयोगिता व टिकावूपणा यांमुळे शेतकऱ्यांना मोठा दिलासा मिळाला. पाईपनिर्मितीपासून सुरू झालेला हा प्रवास पुढे सूक्ष्म सिंचन प्रणाली, पीव्हीसी शीट्सपर्यंत पोहोचला. कालपरत्वे यात अनेक संशोधनांची जोड मिळाली. जागतिक पातळीवरील तंत्रज्ञान एका छताखाली एकवटले. टूटसमध्ये आघाडीमध्ये असलेल्या स्विट्झर्लंडच्या द मशिनस् सारख्या कंपनीला जैन इरिगेशनने टेकओव्हर केले आहे. येथे दूरसंचार विभागाला लागणाऱ्या केबल डकटपासून ते महानगरामध्ये घरपोच पोहोचण्या केल्या जाणाऱ्या एलपीजी गॅसपुरवठ्यासाठी लागणाऱ्या पाइपपर्यंत, कृषी क्षेत्रासाठी लागणाऱ्या सर्व आकारांच्या पाइपपासून ते सूक्ष्म सिंचनापर्यंत, वृक्षोदक कमी व्हावी, या उद्देशाने दरवाजे-खिडक्यांपासून ते फर्निचरपर्यंत उपयोगात येणाऱ्या पीव्हीसी शीट्सची निर्मिती, मोठ्या प्रकल्पांना लागणाऱ्या लहान एचडीई पाइपपासून ते अखळा माणूस चालू शकेल अशा सोळाशे एम.एम.एचडीपीई पाईपपर्यंत उत्पादनांची श्रृंखला तयार केली जाते. उत्पादन श्रृंखलेची संख्या लक्षात घेता बांभोरी (जळगाव) येथील जैन इरिगेशनचे प्लास्टिक पार्क जागतिक नकाशावर पोहोचले आहे. तेथील प्रॉडक्शन युनिट्स व उत्पादनांही गुणवत्तेपासून उत्पादनापर्यंत जागतिक पातळीवरचा अव्वल क्रमांक पटकाविला आहे.

जैन टिशुकल्चर पार्क (टाकरखेडा)

खानदेशच्या भूमीला केळीचा तसा वारसा नाही. जी काही शेती होती ती तापी, गिरणा, वाघूर, अनेर, बोरी, पांझरा, अंजनी, पूर्णा यांसारख्या लहान-मोठ्या नद्यांच्या काठावर बहरत होती. ब्रिटिशांच्या काळात पहिल्यांदा या भूमीने कापसाचे बियाणे पाहिले. व्यावसायिकतेसाठी पहिल्यांदाच या पिकाकडे तेव्हापासून पाहणे लागले. खानदेशची ओळख तशी नंतर कापसाच्याच माध्यमातून झाली. केळी तसे पाहिले तर महाराष्ट्राच्या वसई, विरार या टप्प्यातील पीक होते. कालांतराने ते वाढत-वाढत सर्वदूर पोहोचले. एवढी गुडघाभर पाण्याशिवाय केळी होत नाही, हा पिढ्यान्पिढ्या चालत आलेला समज जैन इरिगेशनने २५ वर्षांपूर्वी मोडीत काढला. टिबकच्या साहाय्याने केळीचे

पीक बहरू शकते, हा विश्वास शेतकऱ्यांना दिला. कालांतराने यातील उत्पादन लक्षात घेता जैन इरिगेशनने केळीच्या पिकाला ऊतिसंबंधानाची अर्थात टिशुकल्चरची जोड दिली. ग्रॅण्ड नाइन सारखी भक्कम उत्पादन देणाऱ्या केळीचे वाण टिशुकल्चरच्या माध्यमातून वाढविण्यासाठी नव्या संशोधनाचीही याला जोड दिली. आज संपूर्ण भारतात नव्हे; तर जगभर खानदेश हा केळीचे आगार म्हणून गणला जातो तो यामुळेच. शेतकऱ्यांना नुसते वाण देऊन भागत नाही, तर यासाठी कृषी विस्ताराचीही मोठी गरज असते. ती पीकळी भरून काढत आजच्या घडीला या रोपांची निर्मिती पोहोचली आहे ६ कोटीपर्यंत! जैन इरिगेशनने खानदेशच्या भूमीत केळीच्या पिकाला टिशुकल्चर रोपे उपलब्ध करून दिल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक प्रगतीच्या वाटा अधिक समृद्ध झाल्या. ५० हजार रोपांपासून सुरू झालेली ही रोपांची निर्मिती ६ कोटीपर्यंत पोहोचली. डाळिंब २ लाख ४३ हजारांपासून आजच्या घडीला १ कोटी रोपांपर्यंत, तर यावर्षी स्ट्रॉबेरीसारख्या पिकाची १० लाख रोपांपासून सुरुवात केली आहे. यासाठी मोठ्या प्रमाणावर यांत्रिकीची जोड देणे आवश्यक झाले होते. मशिनच्या साहाय्याने एका तासात ४८ हजार रोपांसाठी असलेल्या ट्रेमध्ये माती भरणारे स्वयंचलित मशिन व दुसऱ्या मशिनच्या साहाय्याने माती भरलेल्या

ट्रेमध्ये बियाणे रोपण ही स्वयंचलित यंत्रणा टिशुकल्चर पार्क येथे उपलब्ध करून दिली आहे.

राज्यातील सर्वात मोठा सौर ऊर्जा प्रकल्प

जे-जे काही नवीन आहे ते-ते आपल्याकडे असले पाहिजे असा अद्भुत बाळगणाऱ्या भवरलालजी जैन यांनी आपल्या अद्भुतसातूनच जैन हिल्स व व्हॅली परिसरात वैशिष्ट्यपूर्ण प्रकल्प आकारास आणले आहेत. सौर ऊर्जा प्रकल्प हा यापैकी एक आहे. हा प्रकल्प व्यावसायिक पातळीवर आम्हानात्मक जरी असला तरी निसर्गाच्या दृष्टीने याची उपयुक्तता व गरज लक्षात घेता राज्यातील सर्वात मोठ्या म्हणजेच ८.५ मेगावॉट सौर ऊर्जा निर्मिती प्रकल्प भवरलालजींनी प्रत्यक्षात साकारला आहे. भारत सरकारच्या रिन्यूएबल एनर्जी सर्टिफिकेट या अंतर्गत

जैन उद्योग समूहाची गगनभरारी

भारतातील पहिल्या नोंदणीकृत आणि महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा प्रकल्प म्हणून या प्रकल्पाकडे पाहिले जाते. शेती, माती, पाणी व आकाशाशी असलेली बांधिलकी जपत, ती अधिक घट्ट करीत पर्यावरण संतुलनाचा नवा अध्याय या प्रकल्पाच्या माध्यमातून सुरूझाला आहे.

असा आहे प्रकल्प

ज्या पडीक डोंगराळ भागात अधिक कष्ट वेचूनही शेतीचं गणित बसत नाही अन् नेहमी केवळ निराशा पदरी पडते अशा पडीक जमिनीला लाभलेले वरदान म्हणजे सौरऊर्जा! जैन सौरबंबपासून सुरुवात केलेल्या जैन सोलरचे हे ऊर्जानिर्मितीचे दुसरे पाऊल सुमारे ३९ हजार पॅनल्सद्वारे खडकाळ व पडीक जमिनीवर जैन एनर्जी पार्क येथे ८.५ मेगावॉट वीजनिर्मिती केली जाते. ७.५ मेगावॉट वीजनिर्मिती स्थिर सोलर फोटोव्होल्टिक पॅनलद्वारे, एक मेगावॉट निर्मिती ट्रॅकर्सद्वारे, जैन सोलर निर्मित सोलर फोटोव्होल्टिक मल्टी क्रिस्टलाइन मॉड्युल्सचा वापर, ३९ हजार पॅनल्सद्वारे वीजनिर्मिती १२,४२४.४ मे. टनांची कार्बन बचत ही ४५ एकर पडीक क्षेत्रावर उभारण्यात आलेल्या प्रकल्पाची ही ठळक वैशिष्ट्ये आहेत. जैन इरिगेशनचे संस्थापक अध्यक्ष तथा ज्येष्ठ विचारवंत भवरलालजी जैन यांच्या दूरदृष्टीतून साकारलेल्या जैन ग्रीन एनर्जीच्या या प्रकल्पाकडे भारतीय सौरऊर्जा क्षेत्रात एक आघाडीचे पाऊल म्हणून पाहिले जात आहे. जवाहरलाल नेहरू नॅशनल सोलर मिशनअंतर्गत हा भारतातील पहिलाच नोंदणीकृत सोलर फोटोव्होल्टिक वीजनिर्मिती प्रकल्प आहे. १३२ कोटी रुपयांच्या गुंतवणुकीतून हा प्रकल्प साकार झाला असून, वर्षाला १ कोटी ३९ लाख साठ हजार किलो वॉट वीजनिर्मिती या प्रकल्पाच्या माध्यमातून करण्याचे उद्दिष्ट डोक्यांपुढे आहे. जैन इरिगेशनचा महत्वाकांक्षी साडेआठ मेगावॉट वीजनिर्मिती प्रकल्पास ना.अजित पवार व ना.सुनील तटकरे यांनी आवर्जून भेट

पॅनल्स निर्माण केले आहेत. फिक्स आणि ट्रॅकर्स पद्धतीने त्याचप्रमाणे पाण्यावर तरंगणारे पॅनल्सद्वारे ही वीजनिर्मिती साध्य होते.

जैन ग्रीन एनर्जी पार्क

निसर्गातून पुन्हा निसर्गाकडे याची प्रचीती देणारा हा जैन इरिगेशनचा बायो एनर्जी प्रकल्प! जैन फूड पार्क येथे आंबा, पेरू, डाळिंब, केळी, कांदा, टोमॅटो आदी फळ-भाजीपाल्यावर प्रक्रिया करणारे प्रकल्प आहेत. जगभरात प्रथम क्रमांकाचा आंबा प्रक्रिया प्रकल्प, तर कांदावर प्रक्रिया करणारा जागतिक पातळीवरील तिसऱ्या क्रमांकाचा प्रकल्प म्हणून जैन इरिगेशनकडे पाहिले जाते. या फळ-भाजीपाला प्रकल्पातील शिल्लक राहिलेल्या वेस्टला उघड्यावर न टाकता त्यापासून बायोगॅसची निर्मिती आणि या बायोगॅसपासून वीजनिर्मिती करणारा हा बायो एनर्जी प्रकल्प! तब्बल १.५ मेगावॉट वीजनिर्मिती या प्रकल्पाद्वारे केली जाते. जळगाव येथील फळ प्रक्रिया प्रकल्पातून शिल्लक राहिलेल्या विविध फळांच्या साली व टाकाऊ जैविक कचऱ्यापासून बायोगॅसनिर्मिती व यापासून वीजनिर्मिती करून पर्यावरण संतुलनाच्या दृष्टीने संपूर्ण कापेरिट जगतात एक महत्त्वपूर्ण टप्पा गाठला आहे. या प्रकल्पात नवी दिल्ली येथील पर्यावरणासंदर्भात कार्यरत सुष्टी पब्लिकेशन्सचा राष्ट्रीय पातळीवरील गुड ग्रीन गव्हर्नन्स अॅवॉर्ड-२०११ ने जैन इरिगेशनला गौरविण्यात आले. फळ-भाजीपाला बायोगॅसनिर्मितीनंतर उरलेल्या वेस्टेजपासून चांगल्या सॅन्ड्रिज खताची पुन्हा निर्मिती हे या प्रकल्पाचे वैशिष्ट्य. हा सॅन्ड्रिज खत पुन्हा शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविला जातो. फळप्रक्रिया प्रकल्पातील आंब्याच्या साली, कोयी, शेतीतून निघणाऱ्या अन्य टाकाऊ पदार्थांचा उपयोग करून बायोगॅसच्या माध्यमातून सुमारे दीड मेगावॉट वीज या ऊर्जानिर्मिती प्रकल्पातून होते.

जैन सोलर मॉड्युलरनिर्मिती प्रकल्प

भारतासारख्या लखड सूर्यप्रकाश लाभलेल्या देशासाठी सौरऊर्जा हा स्वयंपूर्णतेच्या दृष्टीने आणि पर्यावरण संतुलनाच्याही दृष्टीने शाश्वत मार्ग आहे. तथापि, जागतिक पातळीवरच या ऊर्जेच्या निर्मितीसाठी लागणाऱ्या सेल्सची निर्मिती तितकी सोपी नाही. चायनासारख्या देशाने या सेल्सच्या निर्मितीत मास प्रॉडक्शनमुळे आघाडी घेतली आहे. विदेशातून हे सेल्स आयात करून त्यावर केलेल्या उत्पादनांची निर्मिती म्हणूनच आर्थिकदृष्ट्या विचार करण्यासारखी ठरते. सौरऊर्जेच्या स्वयंपूर्णतेच्या दृष्टीने जैन इरिगेशन कंपनीने २००८ मध्येच उतरण्याचे धाडस करून या क्षेत्रातही व्यावसायिकतेचा एक समृद्ध मार्ग विकसित केला. मागील दोन वर्षात चायनाकडून सुरू झालेल्या जागतिक स्पर्धेमुळे भारतातील इतर अनेक प्रकल्प तग धरू

शकले नाहीत. या स्थितीत जैन इरिगेशनचा हा प्रकल्प तग तर धरू शकला; परंतु याही पलीकडे जिथे ५ मेगावॉटने सुरुवात केली होती, ती आता ५.५ मेगावॉटपर्यंत वाढवून दाखवली. या ५.५ मेगावॉट फोटोव्होल्टिक मॉड्युलरनिर्मिती प्रकल्पात ४५ मेगावॉट पूर्णपणे स्वयंचलित, तर १० मेगावॉट सेमी पद्धतीने उत्पादन केले जाते. जैन सौर लालटेन, होमलायटिंग, स्ट्रट लाइट्स आदींना लागणारे मॉड्युल्स व पॉवर प्लान्ट, पॉवर पॅक, सौरपंपासाठी लागणारे पॅनल्स यात आपण जागतिक पातळीवरील गुणवत्ता राखण्यात यश मिळविले आहे. सोलर फोटोव्होल्टिक प्लान्टमध्ये अत्याधुनिक मशिनरी वापरण्यात आल्या असून, हा संपूर्ण प्लान्ट वातातून कुलित आहे. या प्लान्टमध्ये १० व्हॅट ते ५५ वॉटपर्यंतचे विविध रॅजचे पॅनल्स उत्पादित केले जातात. तसेच या पॅनल्ससाठी वापरण्यात येणारे मटेरिअल जगातल्या नामांकित कंपन्यांकडून खरेदी करीत असल्याने उत्तम दर्जाच्या पॅनल्सची निर्मिती केली जाते. सोलर फोटोव्होल्टिक प्रकल्पाच्या माध्यमातून निर्माण होणारे विविध रॅजचे पॅनल्स इंटरनॅशनल लॅबोरेटरीकडून मान्यताप्राप्त आहेत.

कांदा निर्जलीकरण प्रकल्प

जैन उद्योग समूहाचे संस्थापक अध्यक्ष भवरलालजी जैन यांनी कृषीपूरक विविध वस्तूंच्या उत्पादनासोबतच आंबा, केळी, पेरू, पपई, डाळिंब, टोमॅटो, आवळा, लसून, मिरची, कांदा आदी उत्पादनांवर फूड प्रक्रिया तसेच कांदा निर्जलीकरण प्रकल्पांच्या माध्यमातून विशेष भर दिली आहे. भवरलालजींनी आपल्या अनेकविध व्यवसायातील अनुभवांच्या पाठबळावर विविध आम्हानांवर मात करत आपले मार्गक्रमण सुरूच ठेवले. काळाची गज हेरत सन १९९५-९६ मध्ये कांदा निर्जलीकरण प्रकल्पाची सुरुवात करून आपल्या उद्योग-व्यवसायात वृद्धि केली. हा प्रकल्प १०० एकरात असून या प्रकल्पासाठी जर्मनी, यूएसएतील अत्याधुनिक हॉट एअर ड्रायर तंत्रज्ञान वापरण्यात आले आहे. या प्रकल्पात एकूण ७ ड्रायर असून, एका ड्रायरची क्षमता ७० ते १५० टनापर्यंतची आहे. या प्रकल्पात जवळपास ८०० कुशल सहकारी कार्यरत असून दररोज जवळपास ६५५ टन कांद्यावर निर्जलीकरण प्रक्रिया केली जाते. या व्यतिरिक्त या तंत्रज्ञानाद्वारे लसून व अन्य भाजीपालादेखील निर्जलीकरण करता येते. या प्रकल्पाच्या माध्यमातून कांद्याच्या सिझनमध्ये सरासरी १ लाख ३५ हजार टन कांदा निर्जलीकरण करता येते. निर्जलीकरण करण्यात येणारी पावडर व काप (फ्लेक्स)ची विशिष्ट प्लास्टिक बॅगेत पॅकिंग करण्यात येत असून युरोप, इंग्लंड, युएसए, रशिया आदी ठिकाणी ते निर्यात केले जाते. नुकतेच गुडीपाडव्याच्या मुहुर्तावर कांदा निर्जलीकरण प्रकल्पात आणखी एका वैशिष्ट्यपूर्ण ड्रायरच्या लाइनची भर

टाकण्यात आली. विशेष म्हणजे हा ड्रायर भारतातील सर्वात मोठा असून स्वदेशी बनावटीचा आहे. जैन उद्योग समूहाची कांदा लागवड, उत्पादन प्रक्रिया ते थेट उत्पादन निर्यातपर्यंतची घोडदौड जागतिक उद्योग क्षेत्रात तसेच कृषीक्रांतीला भरारी देणारी अशीच आहे.

फूट्स अण्ड व्हिजिटेबल आयक्यूएफ प्रकल्प

मेक इन इंडिया समवेत मेक इन महाराष्ट्राच्या वैभवात भर घालणाऱ्या जैन इरिगेशनच्या भारतातील सर्वात मोठ्या फळप्रक्रिया प्रकल्पांतर्गत आधुनिक तंत्रज्ञान उपयोगात आणून नवीन फळ व भाजीपाला आयक्यूएफ प्रकल्प साकारण्यात आला आहे. यामुळे आपल्या देशातील फळांवर प्रगत प्रक्रियाची सुविधा उपलब्ध झाली असून, फळांच्या निर्यातीला अधिक वाव निर्माण झाला आहे. फलोत्पादन निर्यातीच्या दृष्टीने हा प्रकल्प अतिशय महत्त्वपूर्ण ठरणार आहे. अस्सल स्वदेशी तंत्रज्ञान अन् जोडीला इथल्याच मातीत, इथल्याच शेतकऱ्यांनी बहराला आणलेल्या उत्पादनावर प्रक्रिया करून साधली जाणारी ही मूल्यवृद्धी, फळ हाताळणी क्षमता: २०० मेट्रीक टन, प्रतिदिन. हजार मेट्रीक टन प्रतिवर्ष, मनुष्य बळ: ४०० प्रतिदिन, फळे: आंबे, केळी, डाळिंब, पपया, जांभूळ, स्ट्रॉबेरी, चिकू, खरबूज आणि नागपूरी (६०

स्लाईस व डाईस, अखंड केळी व डाईस, डाळिंबाचे दाणे, अखंड जांभूळ, स्ट्रॉबेरी, चिकूच्या स्लाईस, पपयाच्या व खरबुजाच्या डाईस, संत्यांच्या पाकळ्या, उलाढाल: १०० कोटीच्यावर विदेशी चलनात, निर्यात: अमेरिका, युरोप,

जपान, ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड आणि मिडल ईस्ट. कापेरिट प्रोफाइल व आंतरराष्ट्रीय परिषद केंद्र परिश्रम

अवघ्या जगभरातील लहानातल्या लहान शेतकऱ्यांपासून ते पाश्चिमात्य राष्ट्रातील हजारो हेक्टरच्या कापेरिट शेतीला आधुनिक उच्च कृषी तंत्रज्ञान देणाऱ्या जैन इरिगेशनचे जैन हिल्स येथील उच्च कृषी संशोधन केंद्र हे माहेरघर! जगभरातील जैन इरिगेशनने शुन्यातून विस्तारलेल्या कार्यक्षेत्राची नव्हे; परिश्रमाच्या पराकाष्ठेची एकाच छताखाली माहिती अन् संवाद साधणारी ही वास्तू परिश्रम! जागतिक पातळीवर होणाऱ्या विचारमंथनाच्या, परिषदांच्या, कार्यशाळांच्या माध्यमातून इथे प्रत्येक व्यक्ती मार्गस्थ होते शाश्वत विकासासाठी! येथील कापेरिट प्रोफाइलमध्ये कंपनीच्या स्थापनेपासून ते आजवर साध्य केलेल्या प्रगतीचे टप्पे, जगभरातील प्रकल्प, उत्पादनांची श्रृंखला, राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी जैन इरिगेशन व आदर्शपूर्ण भाऊवा केलेला गौरव व विविध सन्मान आणि

लाख कागदपत्रांचे ओरिजनल डिजिटायज्ड प्रती, टपालाची ३००० पेक्षा अधिक तिकिटे उपलब्ध आहेत. जागतिक पातळीवरचे गांधी संशोधन केंद्र म्हणून याला अवघ्या दीड वर्षातच लोकमान्यता मिळाली आहे. महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाने याची नुकतीच विशेष दखल घेऊन गांधी संग्रहालयाचा समावेश त्यांच्या महाभ्रमण योजनेत केला आहे. 'अलीकडे युवावर्गाच नव्हे; तर सर्वांचे वाचन कमी झालेले आहे. महात्मा गांधीजींचे जीवनचरित्र प्रत्यक्ष अनुभवता यावे इतक्या उच्च पातळीचे हे म्युझियम बनले आहे. दृकश्राव्य माध्यमातून, चित्रे, छायाचित्रे या सगळ्यांचा टॅब्लेट, संगणक यांच्याशी मेळ घालून अत्याधुनिक म्युझियमची निर्मिती झाली आहे.

सामाजिक बांधिलकीचा घेतलेला वसा

उद्योग-व्यवसायाच्या व्यस्ततेसोबतच सामाजिकतेची जाण ठेवून त्यांनी समाजहिताला नेहमीच अग्रक्रम दिला आहे. सामाजिक बांधिलकी आणि पर्यावरण रक्षण हे दोन विषय जैन उद्योग समूहाच्या प्रत्येक घोरणात मुलभूतरीत्या समाविष्ट आहेत. दरवर्षी नफ्याच्या कमीत कमी पाच टक्के रक्कम सामाजिक कार्यावर खर्च करण्याची तरतुद कंपनीने घटनेत केली आहे.

शैक्षणिक क्षेत्रातील सक्रिय सह भाग

जैन उद्योग समूहाच्या माध्यमातून विविध शैक्षणिक उपक्रम राबविले जातात अथवा इतरांच्या उपक्रमात जैन उद्योग समूह सहभागी होतो. अनेक गरजू शिक्षण संस्थांना शालेय साहित्य, विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त साहित्य यासाठी आर्थिक मदत दिली जाते. याच घोरणाचा भाग म्हणून गरजू विद्यार्थ्यांना दरवर्षी शिष्यवृत्ती दिली जाते. किमान सरासरी ४५० ते ५०० विद्यार्थ्यांचा लाभ घेतात.

वैयक्तिक क्षेत्रातले अनोखे प्रयोग

शैक्षणिक क्षेत्राच्या सोबतच सर्व सामान्यांच्या आरोग्याकडे लक्ष देण्याचा प्रकल्पही जैन उद्योग समूहाच्या चॅरिटेबल ट्रस्टच्या माध्यमातून चालवला जातो. यातून गरजूंना आरोग्यसेवा मिळावी हाच हेतू असतो. विविध संस्थांच्या माध्यमातून ग्रामीण भागात वैद्यकीय शिबिरे घेतली जातात. सामान्य लोकांच्या सोबतच कंपनीतील किमान आठ हजार कर्मचाऱ्यांच्या आरोग्याप्रतीही सजगता पाळली जाते. त्यांचीही नियमित आरोग्य, नेत्र, हृदय आदी तपासणी होत असते. सहकाऱ्यांना, त्यांच्या कुटुंबाला मेडिकलेमचे संरक्षण आणि लाभ मिळवून देण्याकडे कंपनी कटाक्षाने लक्ष देत असते. सहकाऱ्यांना काही आजारांवरील उपचारांसाठी कंपनी आर्थिक मदत करते.

अनिल शिंदे

जळगाव मो.९४०४९५२४५

आवाजातील १५२ भाषणे, विविध ऐतिहासिक क्षणांची त्यांची तब्बल १००० हून अधिक छायाचित्रे इथे संग्रहित करण्यात आली आहेत. अभ्यासकांसाठी महत्त्वाचे म्हणजे, गांधीजींचे सचिव महादेवभाई देसाई यांच्या सर्व मूळ डायन्या, मनुबेन देसाई यांच्या डायन्या व जवळपास २